

De stad wordt almaar populairder. Steden bieden volop kansen op werk, handel, uitwisseling, vermaak, tolerantie, persoonlijke ontplooiing of simpelweg op een (veilig) bestaan. Maar naarmate de schaal, de dichtheid en de diversiteit van een stad groter zijn spelen er typisch stedelijke vraagstukken. Is er nog sprake van gemeenschap, of overheerst het gevoel van vervreemding tussen mensen? Hoe bestuurbaar is de stad? Wat is de rol van het kapitaal? Wanneer heeft de stad de menselijke maat? Hoe uiten zich botsende culturen, belangen en opinies? Welke effecten hebben de voortschrijdende globalisering en vernetwerking op de stad?

De auteurs van dit boek stellen ons met hun verhelderende analyses in staat de stad beter te begrijpen. Vanuit de verschillende maatschappijwetenschappelijke disciplines en uit filosofische kring wordt extra kleur gegeven aan het denken over de stad. Concrete voorbeelden uit het stedelijke leven worden afgewisseld met reflectie op de beloften en paradoxen van de stad.

Met bijdragen van antropoloog-sociolinguïsten Jan Blommaert & Max Spotti, cultuurflosoof René Boomkens, architectuurflosoof Jacob Voorthuis, theoloog Erik Borgman, jurist Anton van Kalmthout, bestuurskundige Julien van Ostaaijen, socioloog Ton Wiltgagen, vrijetijdswetenschappers Nienke van Boom & Hans Mommaas, cultuursocioloog Merijn Oudenampsen, mediaflosoof Martijn de Waal en flosoof Arthur Kok.

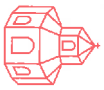
Stadslucht

Redactie Has Klerx

Stadslucht

Beloften en paradoxen van de stad

Jan Blommaert & Max Spotti / René Boomkens
Jacob Voorthuis / Erik Borgman / Anton van Kalmthout
Julien van Ostaaijen / Nienke van Boom & Hans Mommaas
Ton Wiltgagen / Merijn Oudenampsen
Martijn de Waal / Arthur Kok / Redactie Has Klerx

TILBURG UNIVERSITY

www.valkhofpers.nl www.tilburguniversity.edu/academicforum

ISBN 978 90 5625 422 3

789056 254223

DE STAD, DE DEUGD EN DE OPENBARE RUIMTE

Jacob Voorthuis

Een deugd is, welbeschouwd, niet veel meer dan een wens ten aanzien van ons gedrag in de openbare ruimte. Uiteraard willen we ten bate van onszelf en het onze, deugdelijk zijn; misschien ter behoud van de gemoedelijke sfeer binnen de familie, het werk of de vriendenkring, of zelfs in eenzaamheid, om met onszelf overweg te kunnen. Daarbij hebben we zo onze lievelingsdeugden: de alcoholist heeft zijn vergetelheid. De puberende jongeman heeft zijn overmoedige stoerheid, altijd op gevoelige wijze gericht op zijn groepsgenoten. De vandaal kent zijn exhibitionistische vaardigheid in de destructieve sfeer; de opnieuw puberende midlifecrisis-ganger kent zijn meestal weinig glorieuze ontworsteling aan de voorspelbaarheid van zijn bestaan en de oude man koestert zijn steeds poverder wordend 'vroeger' in een verbitterend heden. Dit zijn belangrijke deugden die het openbare leven in de straat, op kantoor, in de kroeg en de wachtkamer, en aan de balie in belangrijke mate bepalen. Een interessante vraag die we zouden kunnen stellen is dit: is er één deugd waarvan in ieder geval de machthebbers het erover eens zouden kunnen worden dat het een deugd betreft die voor de stad als geheel bevorderlijk zou zijn? Even voor de duidelijkheid: in een democratie zijn de machthebbers de stemmers vertegenwoordigd door en verbonden in 'een meerderheid' die haar macht verleent aan een regering van volksvertegenwoordigers voor een periode van meestal vier jaar. Die regering kan het zich op haar beurt niet veroorloven een dictatuur op te leggen aan de anders stemmende minderheid, maar heeft er juist belang bij ook hun belangen zorgvuldig in acht te nemen, er zijn immers over een paar jaar altijd weer nieuwe verkiezingen. Een democratie is dus geen 'dictatuur van de meerderheid', *dat* is populisme. Voor een antwoord op onze deugdvraag zouden we ons dus op die zelfregulerende machthebbers moeten richten: de stemmers, de gezagvoerders, de afgevaardigden, hun handlangers, hun systeembeheerders, hun adviseurs, hun favorieten, echtgenoten, enfin de mensen die de beslissingen nemen en de stad met hun gedrag vormgeven.

Met zo'n omvangrijke en diverse groep helpt het niet ze te vragen zelf met zo'n deugd op de proppen te komen. Consensus moet in dit geval ambachtelijk geslepen worden door een overtuigend betoog waarin ten eerste duidelijk wordt dat een dergelijke deugd bestaat en ten tweede hoe die wel niet moet werken in de vormgeving van de openbare ruimte. Als dat betoog inderdaad overtuigend wordt gevonden, zal de overeenstemming ongetwijfeld volgen en wellicht actie worden ondernomen. Zo'n optimisme is naïef-wellicht maar daarom heb ik het nooit verder geschopt dan hofnar. Een keurige positie overigens, uitermate geschikt voor allerhande waarzeggers en profeten die hun gezag aan niets kunnen ontnemen dan aan hun overtuigingskracht. En dat is niet onbelangrijk. Een dergelijk betoog mag namelijk nimmer de pretentie voeren objectief te zijn. Deugden zijn niet objectief, kleven niet aan dingen maar betreffen de verhoudingen van een persoon die zich met zijn gedrag op zijn omgeving, de gemeenschap richt. Daaruit haalt een deugd zijn bovenmenselijke, want gemeenschappelijke, rechtvaardiging. Deugden mogen niet de illusie wekken van gene zijde te bestaan, deugdelijkheid is mensenwerk, ze vormen zich in de omgang met de omgeving.

Die laatste opmerking is van belang. We zouden eens kunnen proberen terug bij af te beginnen en ons zorgvuldig te positioneren in deze wereld zonder de historische, nationale en religieuze bagage van allerhande meningen. Dan komen we uit bij de moeder van alle vragen: Wat is eigenlijk de mens? In tegenstelling tot wat men zou verwachten is die vraag in het geheel niet moeilijk te beantwoorden. De mens 'is' wat hij 'doet' en wat hij 'heeft' als eigenschap en bezit. Laten we met de laatste beginnen. Hij bezit bijvoorbeeld een lichaam met eigenschappen. Dat lijkt vanzelfsprekend maar heeft gevolgen waar niet altijd bij stil wordt gestaan. De mens heeft namelijk vanwege zijn eigenschappen ook een eigen, op hem gerichte omgeving. Zijn lichaam verhoudt zich tot zijn omgeving op indringende wijze: de mens doorzoekt zijn omgeving op gebruik en voordeel en legt beslag op elementen en ideeën uit die omgeving om in comfort of naar eigen overtuiging te kunnen overleven. Wat bevindt er zich zoal in zijn omgeving? Er bevinden zich allerhande zaken die hij met enige moeite heeft

leren herkennen en gebruiken: andere wezens min of meer zoals hij, andere wezens die zichtbaar anders zijn op één of meerdere manieren, dingen die hij gebruiken kan en zaken die hij nauwelijks begrijpt, en dan nog talloze zaken waarvan hij het bestaan niet eens beseft en waar hij derhalve de gebruiksmogelijkheden of dreiging niet van ziet. Zijn omgeving is dus in letterlijke zin zijn omgeving, want in de omgang ermee selecteert hij dat waarnaar zijn aandacht uitgaat, negeert de rest en legt beslag op dat wat hij denkt nodig te hebben. Dan is er nog een moeilijk te plaatsen hebbeding, namelijk het 'ik'. Hoe het precies werkt, daar is men nog niet over uit, maar wat in ieder geval gezegd kan worden is dat iedereen die mens is, een 'ik' bezit die de relaties tussen het lichaam en zijn omgeving in goede banen probeert te leiden. Het 'ik' is een vreemd bezit, vooral omdat het 'ik' naast het lichaam en de omgeving ook zichzelf moet bezitten. 'Ik' ben voor een groot deel eigenaar van 'mijzelf', maar in hoeverre ik mijzelf eigenaar acht van mijzelf, mijn lichaam en mijn omgeving bepaalt mijn politieke gesteldheid en bepaalt in hoeverre ik de staat toestemming geef in mijn leven te interneren. Ieder wezen heeft deze eigenschappen en bezittingen. Zijn eigendommen, datgene waar hij beslag oplegt als het zijne, vormen in de omgang voortdurend onderwerp van geschil, strijd en onderhandeling. Het lichaam, of delen ervan, wordt begeerd of gehaat, geclaimde spullen worden door anderen aangevreten of afgepakt, het 'ik' wordt genegeerd of in twijfel getrokken en ga zo maar door. De mens is vanwege zijn eigenschappen gedoemd tot sociaal verkeer met zijn omgeving, tot het aangaan van verhoudingen met de rest van de (levende) wereld. Overigens slaat deze 'mijn-en-dijn-economie' op alle levende wezens en zelfs op alle dingen die in dat leven op welke manier dan ook participeren, ofwel omdat ze per abuis of uit mystieke overwegingen voor levend worden aangezien, ofwel omdat ze ingezet worden als betekenisdragers in het leven van mensen en dieren. Onder deze verlengstukken van ons levendig bestaan vallen ook het gebouw en de stad. Gebouwen en steden zijn *natuurlijke* producten van de interactie tussen de drie fundamentele eigendommen: het lichaam, de omgeving en het 'ik'.

Tot nu toe is dit verhaal toch nauwelijks controversieel? Ik geloof dat iedereen, van de serieuze geloofsbelijder tot en met de ambtelijk fundamentealist, hierin mee zou kunnen gaan. Bovendien is het verhaal vaag genoeg om ook de priemende vragen van de serieuze wetenschappers te omzeilen: het verhaal klopt omdat het vaag genoeg is en het kan bovendien niet worden tegengesproken omdat het eenvoudigweg geen enkele falsifieerbare uitspraak doet. Maar dat geldt ook voor de axioma's van de wiskunde. Dus we zijn gedekt. Het verhaal hoeft u alleen te overtuigen op zijn eigen merites, voor zover het die heeft. Bewijs is er overigens overal, maar niet volgens de strenge en terecht nauwe maatstaven van de empirische wetenschap. We doen hier aan 'theorievorming', dat wil zeggen het formuleren van een hypothetisch standpunt ten aanzien van een vraagstuk. Toch hebben we nu alles wat we nodig hebben voor onze beginpositie want uit de aanname van een dergelijk beeld van de mens volgt een serie ontegenzeggelijke waarheden die uiteindelijk ook de stedelijke ruimte zal bepalen. Uit deze stelling volgt bijvoorbeeld de evolutie. De strijd om schaarse of anderszins begerenswaardige middelen vergt voortdurend aanpassing door selectie. Uit die strijd ontstaat de gemeenschap als bruikbaar, handig, efficiënt en succesvol instrument om ons rivaliserend bestaan efficiënter en goedaardiger op te lossen: samenwerking is uiteindelijk productiever en gemakkelijker dan ergens alleen voor te staan, maar het behoeft erg veel investering vooraf in de vorm van opvoeding. Mensen moeten leren hoe ze moeten samenwerken, ze moeten leren wat goed werkt, wat deugdelijk is. Feit is dat wij als baby's en kleuters niet veel waard zijn op dit gebied, maar met behulp van onze ouders en anderen een aardig eind kunnen komen.

Hier ligt een cruciaal vraagstuk voor de ontwikkeling van de openbare ruimte: wat is de eerste deugd? Hier bedoel ik niet de eerste deugd in termen van belang, want dat is de liefde, zonder meer. Daarin had de heilige Paulus echt wel gelijk. Nee, ik bedoel de eerste deugd die wij aanleren als kind en waaruit de mogelijkheid ontspringt voor de ontwikkeling van alle andere deugden, de liefde inclusief. Volgens de wijsgeer André Comte-Sponville in zijn *Klein traktaat over de grote deugden* (1995) is de eerste deugd verbazend

genoeg *de Beleefdheid*. Met beleefdheid wordt bedoeld het tonen van waarden en normen in de omgang met de gemeenschap die daar weer haar karakter aan ontleent. Nu is Comte-Sponville de eerste die toegeeft dat beleefdheid nauwelijks een deugd te noemen is omdat het zo vakkundig misbruikt kan worden. Het gaat slechts om uiterlijke vertoning. Het gaat bij de beleefdheid niet om het *hebben* van eigengemaakte normen en waarden maar slechts om de *vertoning* ervan in de openbare ruimte. De andere deugden kunnen natuurlijk ook de plank misslaan, daar was Plato al achter gekomen. Hij pleitte ervoor om de deugden elkaar te laten toetsen, want de mogelijkheid iets te misbruiken is op zichzelf genomen geen reden iets af te schaffen. Daarom loont het Comte-Sponville serieus te nemen. Zijn betoog gaat als volgt: als kind zijn wij onwetend. Toch is het kind de vader van de man en het kind wordt manieren aangeleerd als gewoonten die later het karakter van de man gaan bepalen. Dit gebeurt lang voordat hij de volle betekenis en het diepere maatschappelijke nut van die manieren kan begrijpen. Voor wat betreft de deugdelijkheid komt het tonen van de deugd *noodzakelijkwijjs* vóór het begrijpen van de deugd. Eerst de vaas, dan de bloemen en het water om het zo maar te zeggen. De mens leert zijn lichaam op het openbare toneel te tonen en te registreren en leert zich op die manier te handhaven in de gemeenschap. Eerst doen, en dan, al zoekend naar de grenzen, langzaam leren begrijpen. Onze relatief lange opvoedingstijd is zowel een culturele erfenis als een biologische. Samenleven kost veel energie, moet geleerd worden binnen een culturele dynamiek via allerlei mechanismen, maar het levert ons uiteindelijk ook veel op. Dat kunnen kinderen eenvoudigweg nog niet weten.

Dat is poot één van een gezonde stad: mensen die met elkaar weten om te gaan, weten dat men in de openbare ruimte met anderen te maken krijgt en dat er goede en minder goede manieren zijn om confrontaties en geschillen in goede banen te leiden. Zo geldt in de stad Bogotá de regel dat het beter is te slaan dan te moorden, beter is te schreeuwen dan te slaan, beter is te praten dan te schreeuwen enzovoort. Vanwege het beleid van een vroegere burgemeester van Bogotá is men aldaar manieren gaan

aanleren ten bate van de openbare ruimte. Nu hebben we net gezegd dat wat voor ons geldt eigenlijk evengoed geldt voor onze producten, onze eigengemaakte omgeving die in ons gemeenschapslieven participeert. Hier bedoel ik in eerste plaats de bebouwde omgeving. In 1997 uitte bOb van Reeth in een interview een memorabele zin: 'Het is een kwestie van zich te gedragen en dat is wat architectuur meestal niet kan – architectuur is bijna altijd onbeleefd' (*Willen Koerse in gesprek met bOb van Reeth. Architectuur is niet interessant*. Hadewijch, Antwerpen-Baarn, 1997). Enerzijds geeft de auteur toe dat gebouwen participeren in de gemeenschap door hun gedrag, anderzijds vindt hij dat architectuur niet anders kan dan onbeleefd te zijn. Is dit een soort fatalisme? Is dit de *mauwais foi* van mensen en dingen die zich achter hun vermeende rol schuilen? Ik vermoed het. Ik heb nooit begrepen waarom dat zo moet. Ik ben vanwege een blijvend gebrek aan onderbouwing van een dergelijke houding, tot de conclusie gekomen dat dat helemaal niet hoeft. Als architecten, maar nog meer de opdrachtgevers, de ontwikkelaars en ambtenaren maar eens beseffen hoezeer hun gebrek aan achting op dit gebied het feitelijke probleem van de stad veroorzaakt. De meeste architectuur, de meeste steden misdragen zich nog steeds als onbeholpen pubers, vandalen, alcoholisten, midlifecrisis-gangers, arrogante kwasten en verbitterde ouderen. Dat hoeft helemaal niet zo te zijn. En als iemand gaat beweren, uit een soort intellectuele dwarshheid, dat dit 'interessant' is en de stad haar 'rijkdom' geeft, dan zal ik hem eenvoudigweg beschuldigen van een naar soort decadentie. Het is al te gemakkelijk moeilijke steden of wijken op basis van een kortstondig bezoek 'interessant' te vinden. Het gaat erom in een stad te kunnen leven, dag in dag uit, net zo goed als je met je zelf moet leven, dag in dag uit. Mensen raken verdwaald in zichzelf en hebben soms hulp nodig om weer met zichzelf in het reine te komen. Alcoholisme is niet 'mooi' of 'interessant'; het is triest. En ja, het maakt het leven als voveur van de ellende 'interessant' maar er is altijd genoeg ellende over, daar hoeft je als ontwerper echt niet aan bij te dragen. De buitenwijken van Moskou zijn misschien 'fascineerend!' voor de ramptoerist, maar wie zou daar nu echt willen wonen, dáár gaat het om.

De spelregels die ik zou willen handhaven zijn niet moeilijk, niet repressief en ook verre van nieuw. Reeds toen het modernisme van de laatste eeuw nog maar net om de hoek kwam kijken kregen bepaalde architecten al argwaan; niet omdat ze het modernisme geen goede toekomst toewensten, maar omdat ze zagen dat in het blinde enthousiasme waarmee het modernisme werd omarmd en vormgegeven door een militante avant-garde, belangrijke waarden verloren gingen die we zouden gaan missen. De Deense architect Jan Gehl en de Nederlandse structuralisten zijn goede maar late voorbeelden van een dergelijke gezonde reactie. Trystan Edwards, een architect, hofnar en profet uit Wales, schreef reeds in 1924 al een boekje getiteld *Good and Bad Manners in Architecture*, met hoofdstukken als 'The well-mannered street'. En wat zijn dan de regels van de stedelijk beleefdheid? Hoe moeten gebouwen en straten en pleinen zich gedragen? Welnu, die regels zijn precies hetzelfde als die van de gemeenschappelijke beleefdheid zoals we die hebben geleerd van onze ouders: zeg altijd 'alsjeblieft' en 'dankjewel'. Plooi je gezicht naar de geest van de gebeurtenis zodat mensen zich niet met jou maar met de gebeurtenis kunnen bezighouden. Houd deuren open voor anderen door met je lichaam naar ze toe te draaien. Wees vrijgevig met een glimlach. Groet elkaar op een passende manier; keer iemand aandachtig je gezicht en lichaam toe als je met hem in gesprek bent; keer nooit je rug zomaar naar anderen. Probeer je autistische trekjes en neigingen naar eindeloze herhaling te onderdrukken. Reageer niet primair, denk na over de gevolgen van je handelen voor je eigenwaarde. Heb achting voor je naasten terwijl je op de stoep loopt. Houd lichaamszappen en andere uitscheidingen in tot een discreet moment zich voordoet. Ken je eigen gezicht en hoe het in diverse standen overkomt. Spreek niet te hard of te zacht. Trek je beste kleren aan wanneer het feest is, en kleed jezelf nooit zonder achting voor de gevoelens van anderen. Enfn, we kennen ze wel. En als laatste, probeer de juiste balans te vinden tussen uitersten, wees vriendelijk maar niet vrijpostig; weet het midden tussen te weinig en te veel. Dat laatste is niet gemakkelijk en het mag wel even duren voordat je die onder de knie hebt, het is ook beleefd tolerant te zijn voor missers en fouten. Het is onbeleefd anderen op een agressieve manier op hun onbeholpenheid te wijzen. En ga zo maar door.

De meeste mensen leven al naar deze regels. Wellicht maakt dit feit de vele uitzonderingen zo naakt en zichtbaar. Ons moreel relativisme zorgt ervoor dat we verscheidenheid hebben leren verdragen en dat is zeker een belangrijk goed. Hoe we moeten omgaan met de onverdraagzaamheid van anderen is daarmee nog niet gezegd, en of we niet toch een zekere standaard overeen mogen komen om daarmee een mooi midden te vinden, een balans, is een zaak voor discussie en democratisch besluit. Ook dat is goed. Hoe het ook zij, menselijk gedrag is één poot van de openbare ruimte, de tweede poot betreft de *hardware*: de straat, de gebouwen, de pleinen. Stel je deze nu eens voor als verlengstuk van de mens, als betekenisdraager van het gemeenschapsleven. Welke gebouwen in uw omgeving richten zich op een plezierige manier op de mens in de stad? Hoe doen ze dat precies? Wat kunnen we daarvan leren? Welke architectuur kleedt zich op passende wijze voor het evenement van het plein? Welke architectuur is verwelkomend, nodigt uit tot verblijf en welke architectuur heeft karakter? Welke architectuur bezit die uiterst aantrekkelijke, ietwat sobere maar toch welgemeende genegenheid? Welke architectuur richt zich op de andere architectuur zodat het een genoeglijk samenzijn wordt, in plaats van een *caraval des animaux/fachaux*? Welke architectuur presenteert zich als een batterij eentoning herhaalde vormen alsof het een anoniem leger tot kwaad geïnspireerde terreurgagenten betreft? Welke architectuur is gewoonweg bot en onachtzaam, slordig in zijn onderhandeling met de stad? Die kunnen we zo aanwijzen, alhoewel het wel erg afhangt van waar je op let. Maar goed, je kunt er ook harde criteria voor aanleggen. De morfologie van de beleefdheid is wel degelijk te duiden en ook zonder te vervallen in een vruchteloze ruzie tussen moderneren en traditionalisten. Daar gaat het niet om. Je moet er bijvoorbeeld altijd voor zorgen dat de begane grond zich richt op de relatie tussen binnen en buiten. De plint en gevel van gebouwen zijn niet in eerste plaats van de gebruikers binnen het gebouw maar zijn vooral van de stad, ze dienen zich dan ook op de stad te richten. Ze zouden er in ieder geval niet moeten zijn om de zelfgenoegzame zelfontplooiing van de eigenaar of architect te dienen wanneer die zich geen rekening willen geven van hun omgeving. Je mag de omgeving verrijken maar niet verarmen. Door de stad in acht te nemen kun je

haar verblijfswaarde vergroten, voor buitengebruikers, omwonen-den, wandelaars en forenzen, en vooral ook voor bezoekers. Een gebouw, een kantoorgebouw bijvoorbeeld, mag de straat niet de rug toe keren, of boven de straat staan. Morfologische arrogantie mag niet te veel ruimte krijgen, mag met vriendelijkheid worden gecorrigeerd. Maak weer straten en houd op met al die op zichzelf gerichte gebouwen die als sculptuur van de middelmaat de stad doen opgaan in eenzaam en triest individualisme. Dat wil overigens allerm minst zeggen dat er geen iconen mogen worden gebouwd of gebouwen zich niet als sculpturen mogen presenteren. Dat mag best. Er bestaan goede kunstenaars, die dat kunnen, die de beleefdheid ontstijgen en vreugde veroorzaken in hun flamboyante aanwezigheid. Huur die in en geef ze de vrijheid die ze nodig hebben om kunst te maken waar dat gewenst is.

De morfologie van de beleefdheid is een morfologie waar alle belanghebbenden niet alleen op hun bestemming gericht moeten zijn, maar vooral ook op de reis over, door, langs en onder de oppervlakten van de stad. Oppervlakten zijn niet oppervlakkig, ze zijn het wezen van onze interactie met de wereld. De morfologie van de beleefdheid is een morfologie waarbij binnen en buiten op een passende manier op elkaar worden afgestemd, waar het privédomein weet dat het eigenlijk roef heeft gepleegd op de openbare ruimte. Het is wellicht zinvol hier te herinneren aan het feit dat het Latijnse woord *privare* 'stelen' betekent. We zijn zo dol op onze privacy, maar dat is ook alleen maar omdat we een hekel hebben gekregen aan de openbare ruimte en deze niet weten te vertrouwen. Onze hele erfgoed-problematiek is het product van onze afkeer van wat er met onze steden is gebeurd, waarmee ik bedoel dat ik ervan overtuigd ben dat we een veel minder krampachtige houding zouden hebben ten opzichte van ons erfgoed, als het niet bedreigd werd door middelmatige ellende en domme, slonzige lelijkheid, de lelijkheid die ontstaat in onzorgvuldigheid. Maak de openbare ruimte van ons allemaal in plaats van hem over te leveren aan de hardst schreeuwende. Zo zullen we onze privacy ook minder belangrijk gaan vinden en meer participeren in het openbare leven, minder eenzaamheid kweken. En dan nog iets, een morfologie van de beleefdheid zorgt ervoor dat

het bijzondere zich onderscheidt van het alledaagse en dat het alledaagse ons een zekere gemoedelijkheid biedt, en zich niet al te streng op de openbare ruimte richt zoals al die zuurpruimen met hun meedogenloze, strakgetrokken gezichten bij wie er geen glimlachje afkan. Het is een architectuur die ruimte biedt voor vreugde en geneeën.

Een ander belangrijk aspect aangaande de openbare ruimte en ons morfologisch gedrag betreft de angst. Angst, zoals Spinoza, Vondel en Roosevelt ieder op hun beurt en in eigen bewoordingen predikten, is een zeer slechte raadgever. De angstkultuur in Nederland neemt onbeheersbare en gevaarlijke proporties aan, we dreigen in onze eigen mythes te gaan geloven en laten ons op allerlei niveaus door haar leiden. We laten ons hier in Nederland, in de morfologie en in de stadsplanning steeds meer regeren door angst. Laten we in plaats van toe te geven aan angst, waardoor onze steden zo langzamerhand dichtslibben met de apparatuur, de gestes en de bewegingsmechanica van de angst, hoe winstgevend die ook mag zijn voor bepaalde bedrijven, die angst systematisch leren af te keuren, te ontmoedigen. Laten we weer voor de moed pleiten, een grote deugd mits hij zijn geschikte plaats vindt in het geheel der verhoudingen tussen de verschillende deugden. Stille moed, vriendelijkheid en geen schreeuwerige lafheid die vaak voor moed doorgaat. Echte moed en geen wreedheid. En vooral geen aanstellerij. Iedereen die zijn huis op een indische, al te zichtbare manier beveiligd tegen zijn angsten en daarmee afbreuk doet aan de gemoedelijkheid van de openbare ruimte, behoort een boete te krijgen ter waarde van de maatregelen die hij heeft genomen en deze te gebruiken om het weer op orde te brengen. Laten we onze openbare ruimte bevrijden van de angst. Ik pleit voor een contraterreur van de vriendelijke moed, vooral in onze bebouwde omgeving, tegelijkertijd brengen we onze kinderen groot met fatsoen en zorgen we ervoor dat het gezag zijn werk op billijke wijze kan uitvoeren in de openbare ruimte.

DE MULTICULTURELE STAD ALS RUIMTE VOOR GOED LEVEN De stad als de woonplaats van God

Erik Borgman

Eerder dan als een ruimte voor goed leven, wordt de multiculturele en multireligieuze stad op het moment ervaren als een mijnenveld. Het is in de mode te denken dat de enige oplossing ligt in het reduceren van de culturele pluraliteit. Dit is echter niet alleen politiek gezien tot mislukken gedoemd, het kan voor christenen ook religieus gezien niet door de beugel. Dit geldt des te meer indien men als antwoord op de multicultuuraliteit de joods-christelijke en humanistische tradities verplichtend op wil leggen.

De titel van dit artikel is in zekere zin een geloofsuitspraak. De multireligieuze stad is de ruimte voor goed leven, de ruimte waarbinnen wij het goede leven vorm kunnen en moeten geven. In de gebruikelijke visie op de multiculturele samenleving is zij vooral een plaats waar verschillende visies elkaar ontmoeten en zich vervolgens al dan niet met elkaar verbinden. De traditie van christelijk sociaal denken suggereert hiertegenover echter dat de gemeenschap ons altijd al gegeven is in de wijze waarop wij als mensen die hetzelfde grondgebied bewonen, van elkaar afhankelijk zijn, met elkaar's lot verbonden.

Hedendaagse mensen beschouwen het leven doorgaans als een project en hun visie op dit leven als een vrije, persoonlijke keuze. De christelijke tradities houden het besef levend dat de wereld waarin wij leven ons gegeven is. Levend te midden van een pluraliteit van tradities is dit de enige manier om vormen van *goed leven* te vinden: het gezamenlijk en in onderlinge discussie vormen van de gemeenschap die wij in onze lotsverbondenheid al zijn, is tegelijkertijd de weg en het doel.¹

In sommige verhalen van met name het Oude Testament is een duidelijke afkeer van de stad te vinden. Te denken valt bijvoorbeeld aan het verhaal over de toren van Babel, teken van de machtswelust die aan de oorsprong ligt van steden (Genesis 11), en dat over Sodom, lange tijd de spreekwoordelijke aanduiding voor de schending van de goede zeden die typisch zou zijn voor het